

गायत्री मंत्रना "धी" अक्षरनी व्याख्या

सर्वतोमुष्ठी उन्नति

■ श्रीराम शर्मा आचार्य

सर्वतोमुष्ठी उन्नति

: लेखक :

पं. श्रीराम शर्मा आचार्य

प्रकाशक

युग निर्माण योजना विस्तार ट्रस्ट

गायत्री तपोभूमि, मथुरा.

फोन (०५६५) २५३०१२८, २५३०३८८

मो० ०८८२७०८६२८७, ०८८२७०८६२८८

फैक्स (०५६५) २५३०२००

: प्राप्तिस्थान :

गायत्री ज्ञानपीठ

पाटीदार सोसायटी, जूना वाडज,

अमदावाह-३८० ०१३

फोन : २७५५७२५२

सुधारेखी आवृत्ति २०१० किंमत रु. ६.००

विक्रय - संपूर्ण विश्व

अनुक्रमशिका

१. सर्वतोभुषी उन्नति	३
२. उन्नतिने माटे ध्येय करो	८
३. उन्नतिचा मार्गमां मुश्केलीओ	१२
४. उन्नति माटे प्रयत्न अने परिश्रमनी आवश्यकता	२२

સર્વતોમુખી ઉન્નતિ

ગાયત્રી મહામંત્રનો ચૌદમો અક્ષર 'ધી' જીવનની સર્વતોમુખી ઉન્નતિનું શિક્ષણ આપે છે.

ધીરસ્તુષ્ટો ભવેન્નૈવ ત્વેકસ્યાં હિ સમુન્નતૌ ।

ક્રિયતામુન્નતિસ્તેન સર્વાસ્વાશાસુ જીવને ॥

અર્થાત્ “જ્ઞાની મનુષ્યે એક જ પ્રકારની ઉન્નતિથી સંતુષ્ટ રહેવું ન જોઈએ, પરંતુ દરેક દિશાઓમાં ઉન્નતિ કરવી જોઈએ.

જેવી રીતે શરીરના દરેક અંગનું પુષ્ટ બનવું આવશ્યક હોય છે, એ જ રીતે જીવનના તમામ વિભાગોમાં વિકાસ થવો એ વાસ્તવિક ઉન્નતિનું લક્ષણ છે. જો હાથ ખૂબ મજબૂત બની જાય અને પગ બિલકુલ દૂબળાપાતળા રહી જાય તો આ વિષમતા બહુ ખરાબ લાગે છે. એ જ રીતે કોઈ માનવી કેવળ ધનિક, કેવળ વિદ્વાન કે કેવળ પહેલવાન બની જાય તો આ ઉન્નતિને ખાસ હિતકારી માની શકાતી નથી. એ પહેલવાન શું કામનો, જે અન્નના એક એક કણ માટે તલસતો હોય? એ વિદ્વાન શું કામનો જે રોગોથી ગ્રસ્ત હોય? એ ધનિક શું કામનો, જેની પાસે વિદ્યા કે તંદુરસ્તી ન હોય? એ જ માનવી સફળ કહેવાય છે કે જે પોતાની તંદુરસ્તીને ઉત્તમ બનાવે, કેળવણી દ્વારા બુદ્ધિનો વિકાસ કરે, જીવનનિર્વાહ માટે કામધંધાની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરે અને સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા અને વિશ્વાસનું પાત્ર બની જાય.

ઉન્નતિ કરવી એ જ જીવનનો મૂળ મંત્ર છે

આગળ વધવું અને સતત ઉન્નતિ કરવાના પ્રયત્નો કરતા રહેવું એ એક કુદરતી નિયમ છે. પ્રકૃતિનો દરેક પરમાણુ આગળ વધવા માટે હલચલ કરતો રહે છે. સૂર્યને જુઓ, ચંદ્રમાને જુઓ, નક્ષત્રોને

જુઓ, દરેક આગળ વધી રહ્યું છે. નદીઓ દોડી રહી છે. પવન વહી રહ્યો છે, છોડવા વૃદ્ધિ પામી રહ્યા છે, પ્રકૃતિના પરમાણુઓનું સંશોધન કરનાર વૈજ્ઞાનિકોનું કહેવું છે કે દરેક નાનામાં નાનો વિદ્યુતઘટક (ઈલેક્ટ્રોન) પણ પ્રતિ સેકન્ડે સેંકડો માઈલની ઝડપે ધૂમતો ધૂમતો આગળ વધી રહ્યો છે.

જ્યારે પ્રકૃતિના જડ દેખાતા પદાર્થો રાતદિવસ વિકાસ પામવામાં તલ્લીન છે, તો ચૈતન્યયુક્ત જીવનું તો શું કહેવું? દરેક જન્મમાં તે વધતો જાય છે. નિરંતર ઉન્નતિ કરતા રહેવું તે એનો ઈશ્વરદત્ત નિયમ છે. ઉન્નતિથી સંતોષ પામવાનો કે પ્રગતિને રોકવાનો તો પ્રશ્ન જ ઉદ્ભવતો નથી. માનવીએ પોતાની તમામ અપૂર્ણતાઓને દૂર કરીને એના પિતા પરમેશ્વર જેટલા ઉન્નત બનવાનું છે. જ્યાં સુધી જીવ બ્રાહ્મી સ્થિતિને પ્રાપ્ત નથી કરતો ત્યાં સુધી એની યાત્રા પૂરી થતી નથી. સાધારણ ઉન્નતિ કરી લઈને લોકો કહે છે કે હવે આટલું મળી ગયું, તેથી સંતોષ માનવો જોઈએ. આવા માણસો માનવજીવનના સાચા મહિમાથી અજાણ છે. આપણી ઉન્નતિનું સર્વતોમુખી ક્ષેત્ર એટલું વિશાળ છે કે એમાં એક જીવન શું, અનેક જીવનો સુધી નિરંતર આગળ વધતા રહેવાની તક છે.

યોગ્ય રીતે આગળ વધતા રહેવા માટે સતત નવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરતા રહેવું આવશ્યક છે. આપણી ઉન્નતિનો ક્રમ કદી પણ અટકવો જોઈએ નહિ. નિરંતર કદમ આગળ વધારતા રહેવાનું છે અને મહાનતાનું ટીપેટીપું એકઠું કરીને આપણી લઘુતાનો ખાલી ઘડો ભરવાનો છે. એ કર્મહીન મનુષ્યનું અનુકરણ કરવાથી તમારું કામ નહિ ચાલે, જે પેટ ભર્યા પછી હાથપગ લંબાવીને ઘોર્યા કરે છે અને જ્યારે ભૂખથી બેચેન થાય છે ત્યારે પડખું ફેરવે છે ને

સર્વતોમુખી ઉન્નતિ]

૪

બબડાટ કરે છે. નાનકડી કીડીને જુઓ, એ ભવિષ્યની ચિંતા કરે છે. ભવિષ્ય માટે પોતાના દરમાં દાણા એકઠા કરે છે, જેનાથી જીવનસંઘર્ષ સામે વધારે દૃઢતાથી ઊભી રહી શકે, દસ દિવસ વરસાદ પડવાને કારણે દરની બહાર નીકળવાનો મોકો ન મળે તો પણ જીવતી રહી શકે. નાની મધમાખી ભવિષ્યની ચિંતા કરીને આજનો કાર્યક્રમ ઘડી કાઢે છે. આજની જરૂરિયાત પૂર્ણ કરીને ચૂપ બેસી રહેવું ઉચિત નથી. આ જન્મમાં અને આગળના જન્મમાં આપને નિરંતર ઉન્નતિના પથ પર ચાલવાનું છે. તેથી એ અત્યંત જરૂરી છે કે યાત્રામાં બળપ્રદ ભોજનની વ્યવસ્થાનું ધ્યાન રાખવામાં આવે. આ સમયે આપ જેટલા બળનો સંચય કરી રહ્યા છો તે આગળ જતાં ખૂબ જ લાભકારી સિદ્ધ થશે. એની ક્ષમતાથી ભવિષ્યની યાત્રાનો કાર્યક્રમ વધુ ઝડપી અને સુગમતાથી ચાલતો રહેશે.

યોગસાધનાને પરિણામે સિદ્ધિઓ મળે છે. અષ્ટસિદ્ધિ, નવ નિધિથી લલચાઈને અનેક સાધકો કઠોર સાધનાઓ કરે છે. વિજયી બનવા માટે મૃત્યુની છાયામાં રણભૂમિ તરફ ડગ માંડે છે. સ્વર્ગના લાભ માટે દુર્ગમ વન તથા પર્વતોની યાત્રા કરે છે, ધનિક બનવા માટે પગથી માથા સુધી પરસેવો પાડે છે. બળવાન બનવા માટે થાકીને ચૂરચૂર કરી નાખે એવી કસરતો કર્યા કરે છે. વિદ્વાન બનવા માટે રાતોની રાતો જાગીને અધ્યયન કરે છે. આ દૃષ્ટાંતો બતાવે છે કે ઉન્નત બનવાની જરૂરિયાતને આપણી અંતર્યેતના કેંક વધારે મહત્ત્વ આપે છે અને એ જરૂરિયાતને પૂરી કરવા માટે આપણે મોટામાં મોટું જોખમ ઉઠાવવા, કઠોરમાં કઠોર પ્રયત્ન કરવા માટે તત્પર થઈએ છીએ. નકલી આવશ્યકતા અને અસલી આવશ્યકતાની ઓળખ એ છે કે નકલીને માટે ત્યાગ કરવાની

તત્પરતા નથી હોતી. અસલી આવશ્યકતાને ખાતર માનવી કષ્ટ સહન કરવા અને કુરબાની આપવા તૈયાર હોય છે. એક માણસ સિનેમાનો શોખીન છે. એને કહેવામાં આવે કે એક ખેલ જોવા માટે તારે આંગળી કાપવી પડશે, તો એ એવો ખેલ જોવાની ના પાડી દેશે, કેમ કે ખેલ જોવાની આવશ્યકતા નકલી છે. એને માટે આટલું કષ્ટ સહન ન કરી શકાય, પરંતુ જો સ્ત્રી, પુત્ર વગેરે સ્વજનો આગમાં ફસાઈ ગયાં હોય તો એમને બચાવવા માટે તે ભભૂકતી આગની જવાળાઓમાં કૂદી પડશે. પછી ભલેને એમાં દાઝી જવાથી પોતાનું શરીર પણ ખાખ થઈ જાય. સિનેમાનો ખેલ જોવાની આવશ્યકતા અને સ્વજનોની જીવનરક્ષા કરવાની આવશ્યકતામાં કઈ અસલી છે અને કઈ નકલી છે તે એના માટે ત્યાગ કરવાની માત્રા દ્વારા જાણી શકાય છે. આપણે જોઈએ છીએ કે ઉન્નતિ કરવાની આકાંક્ષા માનવસ્વભાવમાં એટલી તીવ્ર છે કે તે એને માટે કષ્ટ સહન કરે છે અને જોખમ ઉઠાવે છે. આ ભૂખ અસલી છે. અસલી આવશ્યકતામાં એટલું આકર્ષણ હોય છે કે તેને માટે તીવ્ર શક્તિથી પ્રયત્ન કરવાની ફરજ પડે છે. મોજથી પડ્યા રહેવું કોઈને અપ્રિય નથી લાગતું, પરંતુ ઉન્નતિની ઈશ્વરદત્ત આકાંક્ષા એટલી ઉત્કટ છે કે તેને માટે એશઆરામ તજીને લોકો કષ્ટ સહન કરવા તૈયાર થઈ જાય છે.

સમાજમાં જોવા મળે છે કે જે લોકો ઉન્નતિશીલ સ્વભાવના હોય છે એમને ગમે ત્યાંથી આગળ વધવાની મદદ મળી જતી હોય છે. કોઈવાર તો અચાનક એવી મદદ મળી જાય છે કે જેની કોઈ પણ આશા ન હોય. નાના માણસો મોટાં કામો કરી નાંખે છે. એમને અનાયાસે એવી તક મળી જાય છે, જેનાથી બહુ મોટી ઉન્નતિનો માર્ગ ખૂલી જાય છે. સામાન્ય બુદ્ધિના લોકો એમને જોઈને એમ જ

કહે છે કે અમુક વ્યક્તિનો ભાગ્યોદય થયો. એના નસીબે એવાં કારણો ઊભાં કરી દીધાં, જેથી એણે વિકાસ તરફ કૂચ કરી. આપણે એને ભગવાનની કૃપા કહીએ છીએ. જે મનુષ્ય આગળ વધવાની તીવ્ર ઈચ્છા ધરાવે છે, ઉન્નતિ માટે જે ખરા મનથી પ્રયત્નશીલ છે એની પ્રશંસનીય મહેનત જોઈને ભગવાન ખુશ થાય છે, તેને પોતાનો સાચો આજ્ઞાપાલક સમજે છે અને એને પ્રેમ કરે છે. જેના ઉપર એ પરમ પિતાનો સ્નેહ છે તેને જો એ કંઈક વિશેષ મદદ કરે, તો એમાં નવાઈ પામવા જેવું કશું નથી. એક જાણીતી કહેવત છે - “ઈશ્વર એને જ મદદ કરે છે, જે પોતાને મદદ કરે છે.” ઉન્નતિશીલ સ્વભાવના લોકોને એમની યોગ્ય પ્રવૃત્તિમાં મદદ કરવા માટે પરમ પિતા પરમાત્મા એવાં સાધનો મેળવી આપે છે, જેનાથી એમની યાત્રા સુગમ બની જાય છે. અચાનક, અનિશ્ચિત અને અજ્ઞાત સહાયતાઓ પ્રાપ્ત થવી આ જ રીતે સંભવિત બને છે.

આપ ‘ઉન્નતિ કરવી’ એ ઉદ્દેશને આપના જીવનનો મૂળ મંત્ર બનાવી દેજો, જ્ઞાનને ખૂબ વધારતા રહેજો. શરીરને સ્વસ્થ, બળવાન અને સુંદર બનાવવાની દિશામાં પ્રગતિ કરતા જજો, કીર્તિવાન બનજો, ઉચ્ચ પદ પામવાની મહેનત કરજો, મિત્ર અને સ્નેહીઓની સંખ્યા વધારજો, પુણ્યનો સંચય કરજો, વિવેકને જાગૃત થવા દેજો. વધવું, આગળ વધવું, આગળ વધતા જ રહેવું - પ્રવાસીઓનો એ જ કાર્યક્રમ હોવો જોઈએ.

તમારી જાતને અશક્ત અને લાચાર ન સમજો. એવા વિચારોનો ત્યાગ કરી દેજો કે સાધનોનો અભાવ છે, તેથી કઈ રીતે આગળ વધીએ. યાદ રાખજો, શક્તિનો ધોધ સાધનોમાં નથી, ભાવનામાં છે. જો આપની ઈચ્છાઓ આગળ વધવા વ્યગ્ર બની રહી હોય,

ઉન્નતિ કરવાની ઉત્કટ ઈચ્છાઓ બળવાન થઈ રહી હોય, તો વિશ્વાસ રાખજો કે સાધનો તો આપને મળી જ રહેશે. ભગવાન એ લોકોની પીઠ ઉપર પોતાનો વરદ હસ્ત મૂકે છે કે જેઓ હિંમતપૂર્વક આગળ કદમ માંડે છે.

ઉન્નતિ માટે ઈચ્છા કરો

પરમાત્માએ દરેક માનવીને એકસરખાં શારીરિક અંગ, પ્રત્યંગ અને ઈન્દ્રિયો આપ્યાં છે. જો માનવી તેમનો સુયોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરે તો કોઈ કારણ નથી કે જીવનક્ષેત્રમાં ઈચ્છિત સફળતા પ્રાપ્ત ન થઈ શકે. માનવી જેવી ઈચ્છા ને આકાંક્ષા સેવે છે એવી જ પરિસ્થિતિઓ તેની પાસે એકઠી થવા લાગે છે. જ્યાં ખાડો પડે છે ત્યાં ચારે તરફથી વરસાદનું પાણી વહી આવે છે અને ખાડો ભરાઈ જાય છે, પરંતુ જ્યાં ઊંચો ટેકરો હોય છે ત્યાં ભારે વરસાદ પડ્યા પછી પણ પાણી રોકાતું નથી. ઈચ્છા એક પ્રકારનો ખાડો છે. જ્યાં બધી બાજુથી અનુકૂળ સંજોગો એકઠા થાય છે. જ્યાં ઈચ્છા નથી હોતી ત્યાં કેટલાંય અનુકૂળ સાધનો મોજૂદ હોય, તો પણ કોઈ મહત્વની સફળતા પ્રાપ્ત થતી નથી.

એવું જોવા મળે છે કે ધનિકોના છોકરાઓ મોટા ભાગે નાલાયક નીવડે છે અને ગરીબોના છોકરાઓ વધારે ઉન્નતિ કરી શકે છે. સંસારના ઇતિહાસનાં પાનાં ફેરવીને જુઓ. મોટા ભાગના મહાપુરુષો ગરીબોના ઘરમાં પેદા થયેલા જોવા મળશે. એનું કારણ એ છે કે એશઆરામની ઘણી સામગ્રી સહેલાઈથી મળી જવાને કારણે ધનિકોનાં સંતાનોની રુચિ ભોગવિલાસમાં વળી જાય છે. કોઈ દિશામાં મહત્વપૂર્ણ સફળતા પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર અભિલાષા એમને નથી હોતી. અભિલાષા વગર પૌરુષ જાગૃત થતું નથી અને પુરુષાર્થ વગર કોઈ મહત્વની સફળતા મેળવવી

મુશ્કેલ છે. ગરીબોના છોકરા અભાવની પરિસ્થિતિમાં જન્મે છે. પોતાની હીનતા અને બીજાની ઉન્નતિ જોઈને અંતઃકરણમાં એક આઘાત લાગે છે. તે આઘાતને કારણે એમનામાં એક હલચલ તથા બેચેની ઉત્પન્ન થાય છે. એ બેચેનીને શાંત કરવા માટે તેઓ ઉચ્ચ અવસ્થા પામવાની આકાંક્ષા સેવે છે. આ આકાંક્ષા જ એમને એ માર્ગ ઉપર લઈ જાય છે, જેના ઉપર ચાલીને તેઓ મહત્વની સફળતાઓ પ્રાપ્ત કરતા જાય છે.

ઉપરની પંક્તિઓમાં અમારો આશય ગરીબી કે અમીરી સાથે ઉન્નતિ કે જીવનની નિષ્ફળતાઓનો સંબંધ સ્થાપિત કરવાનો નથી. અમારો આશય કેવળ એ બતાવવાનો છે કે જે વાતાવરણમાં ઈચ્છાની, આકાંક્ષાની કમી રહેશે ત્યાં વિભૂતિઓ પ્રાપ્ત થઈ શકશે નહિ. જ્યાં ઈચ્છા હશે, અભિરુચિ હશે ત્યાં પૈસાનો, સાધનોનો કે સહકારનો અભાવ ભલે હોય, પરંતુ ધીમે ધીમે અનુકૂળ વાતાવરણ બની જશે અને ગૌરવપ્રદ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે જ. જો સાધનસંપન્ન ઘરની કોઈ વ્યક્તિને ઉત્કટ અભિલાષા ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તો સોનામાં સુગંધ ભળી સમજો. ગરીબોને ઉન્નતિ માટે જે સાધનો મેળવવા માટે પૂરતો પરિશ્રમ કરવો પડે છે એ તો એમને અનાયાસ જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. એટલે એમને માટે તો આગળ વધવામાં ઘણી વધારે સુગમતા હોવી જોઈએ.

મનમાં જે ઈચ્છાઓ મુખ્યપણે કામ કરે છે એમને પૂરી કરવા માટે શરીરની તમામ શક્તિઓ કામે લાગી જાય છે. નિર્ણયશક્તિ, નિરીક્ષણશક્તિ, સંશોધનશક્તિ, આકર્ષણશક્તિ, ચિંતનશક્તિ, કલ્પનાશક્તિ વગેરે મનની અનેક શક્તિઓ એ જ દિશામાં પોતાનો પ્રયત્ન શરૂ કરી દે છે. આ શક્તિઓ જ્યારે સુષુપ્ત અવસ્થામાં પડી રહી હોય છે કે વિભિન્ન દિશાઓમાં વિખરાયેલી

હોય છે ત્યારે માનવીની સ્થિતિ અસ્તવ્યસ્ત અને નગણ્ય હોય છે, પરંતુ જ્યારે શક્તિઓ એક જ દિશામાં કાર્ય કરવા લાગે છે ત્યારે તો જીવંત ચુંબકત્વ તૈયાર થઈ જાય છે. જેવી રીતે ચુંબકને કચરામાં પણ ફેરવવામાં આવે, તો લોખંડના જે ટુકડા આમતેમ વિખરાયેલા હશે એ બધા એની સાથે ચોટી જશે. એ રીતે વિશિષ્ટ આકાંક્ષાઓ મનમાં ધારણ કરનાર વ્યક્તિ પોતાની આકર્ષણ પદ્ધતિથી લઘુ કણોના સ્વરૂપે જ્યાં ત્યાં વિખરાઈને પડેલાં હોય છે એ સૌ તત્ત્વોને શોધે છે અને પ્રાપ્ત કરતો રહે છે.

જ્યારે કોઈ બાબતની તીવ્ર ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેને પૂર્ણ કરવા માટે સાધનોની ખોજ શરૂ કરવી પડે છે. એ માટે તેને અવશ્ય કોઈ ને કોઈ ઉપાય મળી જાય છે. જરૂરિયાત સંશોધનની જનની છે. જ્યાં ઈચ્છા હોય છે ત્યાં રસ્તો મળી જાય છે. ઈચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે લોકો આકાશમાં રસ્તો બનાવી લે છે, અતલ ઊંડા સમુદ્રમાં ડૂબકી લગાવીને તળિયે રહેલાં મોતી શોધી લાવે છે. રેતના કણોને તપાસીને સોના-ચાંદીની ખાણો શોધી કાઢે છે. કોલસાના પર્વતોને તોડીને હીરા શોધી કાઢે છે. ખોજ વાસ્તવમાં મોટી પ્રેરણાશક્તિ છે. માનવીએ એવરેસ્ટનું શિખર, સમુદ્રનું તળિયું, ધ્રુવપ્રદેશોની ભૂમિ અને આકાશની દુર્ગમતા પાર કરી લીધી છે. પ્રકૃતિના ગર્ભમાં છુપાયેલાં અનેક રહસ્યોને શોધી કાઢીને એક અદ્ભુત સિદ્ધિના પથ ઉપર જ્યારે દૃઢતાપૂર્વક ચાલવા લાગે છે ત્યારે તે શક્તિશાળી મહાકાય યુદ્ધટેંકનું સ્વરૂપ ધારણ કરી લે છે. ખાઈઓને પાર કરતો, રસ્તાનાં ઝાડી ઝાંખરાં તથા નડતરોને તોડતો - ઉખાડતો ઈચ્છિત લક્ષ્ય તરફ ઝડપી ગતિએ આગળ વધતો રહે છે.

જીવનને ઉન્નત કરવાની ઈચ્છા રાખનાર માટે પહેલો માર્ગ એ છે કે તે પોતાની ઈચ્છાને જાગૃત કરે. બેધ્યાનપણું, ઉદાસીનતા

સર્વતોમુખી ઉન્નતિ]

૧૦

અને મુદ્દાદિલીને છોડીને પોતાના માનસક્ષેત્રને સતેજ કરે. આપ વિચારો કે (૧) આપના જીવનમાં કઈ વસ્તુઓનો અભાવ છે ? (૨) એ અભાવને કારણે તમારે ક્યાં કષ્ટો વેઠવાં પડે છે ? (૩) આપને કઈ વસ્તુઓની જરૂર છે ? (૪) એ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થઈ જતાં આપ કેટલા સંતોષ, સુખ અને આનંદનો અનુભવ કરી શકો છો ? આ ચારે પ્રશ્નો પર વારંવાર વિચાર કરો અને જે પદાર્થોની જરૂરિયાત અનુભવો એમને પ્રાપ્ત કરવા માટે તીવ્ર ઈચ્છા કરો.

આપની ઈચ્છા પ્રેરકઈચ્છા હોવી જોઈએ. તેની ભૂખ અંદરથી જાગવી જોઈએ. એની પાછળ પ્રાણ અને જીવન હોવાં જોઈએ. આ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરીને જ જંપીશ, ગમે તેટલાં વિઘ્નો માર્ગમાં કેમ ન આવે ? મારા પ્રયત્નો નિરંતર ચાલુ રાખીશ. નિરાશ કરે એવા અવસરો ગમે તેટલા કેમ ન આવે ? આ પ્રકારના સંકલ્પની મનમાં ઊંડે સુદૃઢ સ્થાપના થવી જોઈએ.

જે વસ્તુને તમે પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છો છો એના વિશે પહેલાં ગંભીર વિચારણા કરી લો. એને કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરવી શક્ય છે ? એની પર પૂરો વિચાર કરો. કલ્પનાના સ્વપ્નીલ ઉડ્ડયનથી નીચે ઊતરીને વ્યવહાર ક્ષેત્રમાં દૃષ્ટિપાત કરો કે ક્યાંક આપ આકાશના તારા તો નથી ઈચ્છી રહ્યા ને! શરૂઆતમાં નાનીનાની સફળતાઓ પ્રાપ્ત કરવા નાનાંનાનાં કાર્યો હાથમાં લો. ઘણા લાંબા ગાળે પૂરાં થાય તેવાં કાર્યોને શરૂઆતમાં હાથ ધરવાં તે ઠીક નથી. અંતિમ લક્ષ્ય ઘણું મોટું હોઈ શકે, પરંતુ આરંભિક સફળતાને માટે નાનાનાના વિરામો રાખવા જોઈએ. જેમકે, આપ ધુરંધર વિદ્વાન બનવા માગો છો, તો પહેલાં અમુક નાની પરીક્ષા પાસ કરવાનું લક્ષ્ય રાખો. એમાં સફળ થયા બાદ આગળની મંજિલ નક્કી કરતા જાઓ અને એનો ફેંસલો કરતા જાઓ. આમ એક એક કરીને નાની મંજિલોને

પસાર કરતા રહેવાથી માનવીનાં સાહસ, બળ, આત્મવિશ્વાસ અને અનુભવ વધતાં રહે છે અને એ ધીમેધીમે અંતિમ લક્ષ્ય સુધી પહોંચી જાય છે.

ઉન્નતિના માર્ગમાં કઠણાઈઓ

સફળતાનો માર્ગ સહેલો નથી. એમાં ડગલે ને પગલે મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે. એવું કોઈ મહત્ત્વનું કાર્ય નથી, જેમાં કષ્ટ અને કઠણાઈ ન આવતાં હોય. એવી એક પણ સફળતા નથી, જે મુસીબતો સાથે ટકરાયા વગર જ પ્રાપ્ત થઈ હોય. જીવનના મહત્ત્વપૂર્ણ માર્ગો વિખોથી સદા ભરેલા હોય છે. જો પરમાત્માએ સફળતાનો સંકટ સાથે છેડો ન બાંધ્યો હોત, એને સર્વસુલભ બનાવી દીધી હોત તો માનવજાતિનું એ મોટું દુર્ભાગ્ય ગણાત. ત્યારે સરળતાથી મળેલી સફળતા બિલકુલ નીરસ અને ઉપેક્ષાયોગ્ય બની જાત. જે વસ્તુ જેટલી મુસીબતથી, જેટલી મહેનત કરીને મળે છે તે એટલી જ આનંદદાયક હોય છે. કોઈ શાક અથવા ફળ જે દિવસે સસ્તાં અને મોટી સંખ્યામાં મળી જાય છે તે દિવસોમાં એમને કોઈ પૂછતું નથી, પણ જ્યારે એ મળવાં મુશ્કેલ હોય છે ત્યારે ધનિક લોકો એમને શોધી કાઢીને મોઢા દામ ચૂકવીને ખરીદે છે. સોનાનું મહત્ત્વ એટલા માટે છે કે એ ઓછું મળે છે, પણ જો કોલસાની જેમ સોનાની ખાણો નીકળી પડે તો તેને પણ લોકો લોહું વગેરે સસ્તી વસ્તુઓની જેમ જ બેદરકારીથી જોશે.

દુર્લભતા અને દુષ્પ્રાપ્યતા સાથે આનંદને ધનિષ્ઠ સંબંધ છે. જ્યારે પ્રેમી અને પ્રેમિકા દૂર દૂર રહે છે ત્યારે એકબીજાને ચંદ્ર-ચકોરની જેમ યાદ કર્યા કરે છે, પરંતુ જ્યારે એક સ્થળે દરરોજ સાથે રહેવાનું થાય છે ત્યારે દાળમાં મીઠું ઓછું પડવા કે સિંદુરની બિંદી લગાવવા જેવી નાની બાબત પર ઝઘડા થવા લાગે છે. જે વસ્તુઓ દુર્લભ છે,

સામાન્ય લોકોને આસાનીથી નથી મળતી એને જ સફળતા કહે છે. જે કાર્યોની સફળતા સર્વસુલભ છે એવાં કાર્યો તો સૌ કોઈ સદા કરતા જ રહે છે. એને માટે નથી કોઈ પુસ્તક વાંચવાની જરૂર પડતી કે નથી લેખકને લખવાની. જો મહત્વપૂર્ણ સફળતાઓ પ્રાપ્ત કરવામાં કોઈ મુશ્કેલી ન પડતી હોત, તો એ મહત્વપૂર્ણ ન ગણાતી હોત અને એમાં કોઈ રસ પડતો ન હોત. કોઈ રસ અને કોઈ વિશેષતા ન રહેવાથી આ સંસાર ખૂબ જ નીરસ અને કદરૂપો બની જાત. લોકોને જીવન જીવવું બોજ જેવું અપ્રિય કાર્ય લાગવા માંડત.

મુશ્કેલીઓ ન રહેવાથી એક વધારે નુકસાન થાત. માનવીની ક્રિયાશીલતા, કુશળતા અને ચૈતન્ય નષ્ટ થઈ જાત. ઠોકરો ખાઈ ખાઈને અનુભવ ભેગો કરવામાં આવે છે. ઘસવાથી અને પીસવાથી યોગ્યતા વધે છે. કષ્ટની ચોટ સહન કરીને માનવી દૃઢ, બળવાન, અને સાહસિક બને છે. મુસીબતના અગ્નિમાં તપાવવાથી ઘણીબધી નબળાઈઓ બળી જાય છે. ત્યારબાદ માનવી સાચા સોનાની જેમ ચમકવા લાગે છે. પથ્થર ઉપર હથિયારની ધાર ઘસવાથી તે તેજ બને છે, ખરાદ પર ચડાવવાથી હીરામાં ચમક આવે છે. આઘાત-પ્રત્યાઘાતથી ઠોકરો ખાઈને રબરના દડાની જેમ અંતર્યેતનામાં ઉછાળો આવે છે અને તે એક જગાએથી બીજી જગાએ પહોંચવા ગતિમાન થાય છે. માનવી પણ એવાં જ તત્ત્વોનો બનેલો છે. જો એને ઠોકર ન વાગે, વિઘ્નો સાથે સંઘર્ષ ન કરવો પડે તો એની સુષુપ્ત શક્તિઓ જાગૃત થઈ શકશે નહિ અને એ જ્યાંનો ત્યાં પડ્યો પડ્યો દિવસો પસાર કર્યા કરશે.

સફળતાનો આનંદ ટકાવી રાખવા અને શક્તિઓને સચેત બનાવી વિકાસના માર્ગમાં સક્રિય કરવા માટે જીવનમાં કષ્ટ અને કઠણાઈઓનું હોવું ખૂબ આવશ્યક છે. ઈતિહાસમાં જે

મહાપુરુષોનાં વર્ણનો છે એમાંના દરેકને કષ્ટો અને અસહ્ય મુસીબતો પડ્યાનાં વિસ્તૃત વર્ણનો છે. એને જ કારણે તેઓ મહાપુરુષ બન્યા છે. જો ઈસુ ખ્રિસ્તના જીવનમાંથી એમનું તપ અને કોસ પર ચઢવું - આ બે બાબતોને કાઢી નાખવામાં આવે, તો તેઓ એક સામાન્ય ધર્મોપદેશક માત્ર બની રહેશે. રાણા પ્રતાપ, શિવાજી, બંદા વૈરાગી, હકીકતરાય, શિબિ, દધીચિ, હરિશ્ચંદ્ર, પ્રહ્લાદ, લેનિન, ગાંધી, જવાહર વગેરેને પરમ આદરણીય મહાપુરુષ બનાવવાનું માન એમની કષ્ટસહિષ્ણુતાને કારણે મળે છે. જો એમણે ડગલે ને પગલે કષ્ટ સહન કરવાનું સ્વીકાર્યું ન હોત, એમણે કષ્ટો અને વ્યથાઓને અપનાવ્યાં ન હોત તો તેઓ સામાન્ય કક્ષાના ભલા માણસ માત્ર બની રહેત. મહાપુરુષનું પદ એમને પ્રાપ્ત થયું ન હોત.

ઈચ્છા, જાગૃતિ અને શ્રમશીલતાથી મોટાં મોટાં કષ્ટસાધ્ય કાર્યો પૂરાં થાય છે, તો પણ એમ ન કહી શકાય કે તેઓ તરત જ, અલ્પકાળમાં અને કોઈ જોખમ ઉઠાવ્યા વગર જ સફળ થઈ જાય છે. પરમેશ્વર અવારનવાર કસોટી કરીને વ્યક્તિ અધિકારી છે કે નહિ તેની તપાસ કરે છે. સફળતા માટે પણ વ્યક્તિને અનેક જોખમો, કષ્ટો અને નિરાશાજનક અવસરોની પરીક્ષાઓ આપવી પડે છે. જેઓ પાસ થાય છે તેઓ જ આગળ વધે છે. મનગમતી સફળતાનો આસ્વાદ લે છે. જેઓ પરીક્ષાઓથી ડરી જાય છે, એમને પહોંચી વળવાનો પ્રયત્ન નથી કરતા તેઓ ઉન્નતિના શિખર પર પહોંચી નથી શકતા, ઈષ્ટસિદ્ધિની મહત્તાને પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા.

સફળતાની મંજિલ ક્રમશઃ અને હળવેહળવે પાર કરવામાં આવે છે. મુસીબતો સામે લડવાથી આઘાતો અને ઠોકરો ખાવાથી જ કોઈ વ્યક્તિના મનોરથો સફળ બને છે. અનેકવાર બીજાઓ દ્વારા વિઘ્નો

નાંખવામાં આવે છે, કેટલીકવાર દૈવી પ્રકોપને કારણે અનાયાસ જ થોડી અડચણો આવી જાય છે. કેટલીકવાર માનવી પોતે જ ભૂલ કરી બેસે છે, પોતાની અસાવધાની કે સ્ખલનને કારણે તેને નિષ્ફળ થવું પડે છે. પોતાની ભૂલોને સુધારવા માટે પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે, પણ જૂની ટેવને કારણે પેલા દોષો ફરી ઊભટી પડે છે અને કર્યું કારવ્યું બગાડી નાંખે છે. કેટલીકવાર તો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ પોતાનો સ્વભાવ કે ટેવ સુધારવામાં સફળતા નથી મળતી ત્યારે મોટી હતાશા સાંપડે છે અને હતાશ થઈને માનવી પોતાના પ્રયત્નોને પડતા મૂકે છે.

પોતાના સ્વભાવને બદલવાનો પૂરી તાકાતથી પ્રયત્ન તો કરવો જોઈએ, પરંતુ એવી આશા ન રાખવી જોઈએ કે આ દિશામાં બેચાર દિવસમાં જ પૂરેપૂરી સુધારણા થઈ જશે. સ્વભાવની ઘરેડ ધીમે ધીમે ઘણા દિવસે બદલાય છે. કોઈ દોષમાંથી પૂરેપૂરા છૂટવા માટે અથવા કોઈ સારી ટેવ પાડવા માટે લાંબા સમય સુધી પ્રયત્નો કરવા પડે છે. આ પ્રયત્નો ધીરજ અને દૃઢતાની સાથે ઉત્સાહી અને આશાવાન બનીને કરવા જોઈએ અને જ્યારે ભૂલો થાય ત્યારે પોતાને વધારે સાવધાન અને જાગૃત બનાવીને અગાઉ કરતાં વધારે સાવચેત બનવાનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ. દોરડું ઘસાવાથી જ્યારે પથ્થર જેવો કઠોર પદાર્થ ઘસાઈ જાય છે, તો પછી એવું કોઈ કારણ નથી કે આપણે આપણા દોષો અને ખામીઓને ન બદલી શકીએ કે નષ્ટ ન કરી શકીએ.

ઉન્નતિના માર્ગમાં કેટલીકવાર આકસ્મિક પરિસ્થિતિઓ આગળ આવી જાય છે અને બનેલું કામ બગાડી મૂકે છે. સફળતાની મંજિલ પૂરી થવાની અણી ઉપર હોય છે કે અચાનક કોઈ એવો વજ્રપ્રહાર થાય છે, જેનાથી તમામ મનોકામનાઓ ધૂળભેગી થઈ જાય છે. પૂરેપૂરો પ્રયત્ન કરવા છતાં, પૂરી સાવચેતી

રાખવા છતાં આ પ્રકારની આપદા સામે આવી પડે છે, જે બિલકુલ અણધારી જ હોય છે. પહેલેથી એની કલ્પના પણ નથી હોતી. મૃત્યુ, વિયોગ, ચોરી, આગ, રોગ, યુદ્ધ, તોફાન, વર્ષા, શત્રુનો પ્રહાર, કાવતરું, રાજદંડ, અછત, વિયોગ, તોડફોડ, વિશ્વાસઘાત, અપમાન, ઠગાઈ, દુર્ઘટના, ભૂલ વગેરે કારણોથી એવી ભયંકર પરિસ્થિતિઓ આપણી સામે આવી ઊભી રહી જાય છે, જેની પહેલાં કોઈ સંભાવના જ નહતી. આવી વિષમ પરિસ્થિતિઓમાંથી પસાર થવાનું જેમનામાં સાહસ, અનુભવ કે અભ્યાસ નથી તેઓ એકાએક ગભરાઈ જાય છે, કિંકર્તવ્યમૂઢ બની જાય છે. એમને સૂઝ નથી પડતી કે શું કરવું ને શું ન કરવું ?

આ પરિસ્થિતિ માનવી જેવા વિવેકશીલ પ્રાણીના ગૌરવને હણી નાખે છે. વિપરીત સંજોગો મનોકામનાઓને ધૂળ ભેગી કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. લીલાછમ ઘાસને ગ્રીષ્મનો તાપ બાળી નાંખે છે. એ વખતે એવું લાગે છે કે ઘાસને તડકાએ સમૂળગું હરાવી દીધું, પરંતુ એ સ્થિતિ કાયમ નથી રહેતી, કેમ કે વિનાશકારી તત્ત્વોની સત્તા અત્યંત ક્ષણિક અને અલ્પજીવી હોય છે. ગ્રીષ્મ પૂર્ણ થતાં વર્ષા આવે છે અને બળી ગયેલું ઘાસ ફરીથી જીવંત અને હર્યુભર્યું બની જાય છે. ઉનાળો ચાલ્યો ગયો. ઘાસને એકવાર એણે પરાજિત કરી દીધેલું, પરંતુ એટલા માત્રથી જ એમ સમજવાનું નથી કે તડકામાં ઘાસને નષ્ટ કરવાની અને તેના સુરમ્ય જીવનનો નાશ કરવાની શક્તિ છે. ઈશ્વરે જેને જીવન અર્પ્યું છે, ઈશ્વરે જેને આનંદમય બનાવ્યો છે એના જીવન અને આનંદને કોઈ પણ વિઘ્ન છીનવી શકતું નથી કે નષ્ટ કરી શકતું નથી.

પ્રકૃતિના નિયમોમાં એક વિચિત્ર અને અદ્ભુત રહસ્ય એ છે કે પ્રત્યેક વિપત્તિ પછી તેની વિરોધી સુવિધા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. જ્યારે

માણસ બીમારીમાંથી સાજો થાય છે ત્યારે એને કકડીને ભૂખ લાગે છે. નીરોગિતાની શક્તિ ઘણી તીવ્રતાથી જાગી ઊઠે છે અને જેટલો થાક બીમારીના દિવસોમાં ચડેલો એ થોડાક જ દિવસોમાં ઝડપથી ઊતરી જાય છે. ગ્રીષ્મના તાપને પડકારતી વર્ષાની મેઘમાળાઓ વરસીને ધરતીને શીતળ, શાંતિમય હરિયાળીથી છાઈ દે છે. હાથપગને અક્કડ કરી દેનારી ઠંડી જ્યારે ઉગ્ર રૂપે એના પંરાક્રમને પ્રદર્શિત કરી મૂકે છે, તો એની પ્રતિક્રિયાથી એક એવી ઋતુ આવે છે, જેના દ્વારા એ ઠંડી બિલકુલ નષ્ટ થઈ જાય છે. રાત્રિ પછી દિવસનું આવવું સુનિશ્ચિત છે. અંધકાર પછી પ્રકાશનું દર્શન પણ અવશ્ય થાય જ છે. મૃત્યુ બાદ જન્મ પણ થાય છે. રોગ, અછત, શોક વગેરે આફતો ચિરસ્થાયી નથી હોતી. એ આંધીની જેમ આવે છે અને તોફાનની જેમ ચાલી જાય છે. એમના ગયા પછી એક દૈવી પ્રતિક્રિયા થાય છે, જેના દ્વારા એ નુકસાનની પૂર્તિને માટે કોઈ એવો માર્ગ મળી આવે છે, જેનાથી ઘણી ઝડપથી એ આપત્તિના કારણે થયેલા નુકસાનની પૂર્તિ કોઈ ને કોઈ રીતે થઈ જાય છે.

આકસ્મિક વિપત્તિ માનવી માટે સાચે જ બહુ દુઃખદાયક હોય છે. એનાથી એને ખૂબ નુકસાન થાય છે, પરંતુ એ વિપત્તિના નુકસાન કરતાંય અનેકગણું નુકસાન કરનારું એક વિશેષ કારણ વિપત્તિનો ભય છે. વિપત્તિ કહેવાતી મૂળ ઘટના ભલે ગમે તેટલી મોટી કેમ ન હોય, છતાં કોઈને વધારે પડતું નુકસાન નથી કરી શકતી. એ લાંબો સમય ટકતીયે નથી. પોતે એક પ્રહાર કરીને ચાલી જાય છે, પરંતુ ‘વિપત્તિની ગભરામણ’ એવી તો દુષ્ટ તથા પિશાચિની છે કે એ જેની પાછળ પડે છે એના ગળે લોહીતરસી જળોની જેમ વળગી પડે છે. જ્યાં સુધી એ માનવીને પૂરેપૂરો નિઃસત્ત્વ કરી દેતી નથી ત્યાં સુધી એનો

પીછો નથી છોડતી. વિપત્તિ પછી આવનારી અનેક જંજાળો આ ગભરામણને કારણે આવે છે. શારીરિક, માનસિક અને સામાજિક સુસ્થિતિનો સત્યાનાશ કરીને એ માનવીની જીવનશક્તિને ચૂસી જાય છે.

આકસ્મિક વિપત્તિઓથી માનવી નથી બચી શકતો. રામકૃષ્ણ, હરિશ્ચંદ્ર, નળ, પાંડવ, પ્રતાપ, શિવાજી તથા ગુરુ ગોવિંદસિંહ જેવા આત્માઓને વિપત્તિઓએ નથી છોડ્યા, તો પછી બીજા કોઈ એના ઝપાટાથી બચી જશે એવી આશા ન રાખવી જોઈએ. આ સૃષ્ટિની રચના કંઈક એવી જ છે કે સંપત્તિ અને વિપત્તિનું, લાભ અને હાનિનું ચક્ર દરેક ઉપર ફરતું રહે છે. ક્રિયાશક્તિની મજબૂતી, દૃઢતા અને અનુભવશીલતાની વૃદ્ધિ માટે કે કોઈ અન્ય હેતુ માટે વિપત્તિઓ આવે છે. એનું સાચું કારણ તો પરમાત્મા જ જાણે છે, પણ એટલું નિશ્ચિત છે કે વિપત્તિઓનો પ્રકોપ જુદા-જુદા માર્ગે સમય સમય પર દરેકની ઉપર થતો રહે છે. અપ્રિય, અરુચિકર અને અસંતુષ્ટ કરનારી પરિસ્થિતિઓ વત્તીઓછી માત્રામાં દરેકની સામે આવે છે. એનાથી કોઈ પણ પૂરેપૂરું સલામત નથી રહી શકતું કે પૂરેપૂરું બચી નથી શકતું.

પણ એ વાત સાચી છે કે જો આપણે ઈચ્છીએ તો એ વિપત્તિની પાછળ આવનારી ઘણી ભયંકર અને સત્યાનાશી જંજાળોથી સહેલાઈથી બચી શકીએ છીએ અને આકસ્મિક વિપત્તિનું નુકસાન થોડા વખતમાં ભરપાઈ કરી શકીએ છીએ. આપત્તિની સામે લડવા અને તેને પરાજિત કરવા પોતાના પુરુષાર્થનો પરિચય આપવો એ મનોવૃત્તિ જ સાચા વીરપુરુષને શોભા આપે છે. યોદ્ધા પુરુષો એવી તલવારને પડકારતા હોય છે, જેના એક જ ઝટકાથી માથું ધડથી અલગ થઈ શકે છે. બહાદુરોને કોઈ જાતનો ડર નથી હોતો. એમને

પોતાનું ભવિષ્ય સદા ઉજ્જવળ દેખાય છે. ‘હતો વા પ્રાપ્યસિ સ્વર્ગ જિત્વા વા મોક્ષસે મહીમ્’ની ભાવના એમના મનમાં હંમેશાં ઉત્સાહ અને આશાની જ્યોતિ જલતી રાખે છે. આપત્તિ કાળના સાચા સાથીઓ ત્રણ છે : ધૈર્ય, સાહસ અને પ્રયત્ન. જે આ ત્રણેને સાથે રાખે છે એમનું કોઈ કંઈ બગાડી શકતું નથી. જેણે આપત્તિકાળમાં પોતાનું માનસિક સંતુલન જાળવી રાખવાનું મહત્ત્વ સમજી લીધું છે, જે ખરાબ સમયમાં દઢ રહે છે, અંધકારમાં રહીને પણ જે પ્રકાશપૂર્ણ પ્રભાતની આશા રાખે છે તે વીરપુરુષ સહેલાઈથી દુર્ગમતાને પાર કરી જાય છે. માનસિક સંતુલન કાયમ રહેવાથી તેની શારીરિક તંદુરસ્તી નષ્ટ થતી નથી કે નથી માનસિક ગરબડ પેદા થતી. નથી એના મિત્રો ઉદાસ રહેતા કે નથી શત્રુઓ ગુસ્સે થતા. આમ સ્વનિર્મિત અકસ્માતોથી એ બચી જાય છે. હવે કેવળ આકસ્મિક વિપત્તિના નુકસાનની ભરપાઈ કરવાનો પ્રશ્ન રહી જાય છે. વધુ પડતી ઉગ્ર આકાંક્ષા અને પૂર્વ અનુભવને આધારે એ પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી એવાં સાધનો એકઠાં કરી લે છે, એવા રસ્તા શોધી કાઢે છે કે જેના દ્વારા એ પહેલાં જેવી કે એની સમક્ષ કોઈ પ્રકારની સુખદ પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી લે છે. જે આપત્તિકાળમાં પોતાનાં સાહસ અને ધૈર્યને અકબંધ રાખે છે એ ભાગ્યશાળી વીર યોદ્ધો જીવનભર કદી દુર્ભાગ્યની ફરિયાદ નથી કરતો. કષ્ટની ઘડીઓ એને ઈશ્વરીય કોપ નહિ, પરંતુ ધૈર્ય, સાહસ અને પુરુષાર્થની કસોટી કરનાર પડકાર જેવી દેખાય છે. તે આ પડકારનો સ્વીકાર કરવાનું ગૌરવ લેવા હંમેશાં તત્પર રહે છે.

તત્પરિચિંતક યુનિગ-તો હાંગ કહેતા હતા કે આફત એક વિશાળકાય ભયંકર આકૃતિવાળી, પરંતુ કાગળના બનેલા સિંહ જેવી છે, જેને દૂરથી જોતાં ખૂબ ડર લાગે છે, પણ એકવાર જે

સાહસ કરીને એની પાસે પહોંચી જાય છે એને ખાતરી થાય છે કે એ કેવળ રમકડું જ હતું. ઘણા લોકો ઉંદરોને લડતા જોઈને ડરી જાય છે, પણ એવાય લાખો યોદ્ધા છે, જેઓ રાતદિવસ આગ ઓકતી તોપોની છાયામાં સૂએ છે. એક માણસને એ બનાવ વજ્રપાત જેવો અસહ્ય લાગે છે, પરંતુ બીજા માણસ માટે જ્યારે એ જ બનાવ બને છે ત્યારે એ બેફિકરાઈથી કહે છે, “અરે, એમાં શી ફિકર છે ! જે થશે તે જોયું જશે.” આવા લોકો માટે એ અકસ્માત ‘સ્વાદ પરિવર્તન’ની એક સામાન્ય બાબત હોય છે. આફત એનું કામ કરે છે, તેઓ પોતાનું કામ કરતા રહે છે. વાદળોના પડછાયાની જેમ આફતની ક્ષણ આવે છે અને યોગ્ય સમયે ટળી જાય છે. બહાદુર માનવી દરેક નવી પરિસ્થિતિ માટે સજ્જ હોય છે. થોડા વખત પહેલાં એશઆરામનાં સાધનોનો ઉપભોગ પણ એ જ કરતા હતા અને હવે સંકટોથી ભરેલા અભાવગ્રસ્ત દિવસો વિતાવવા પડશે તો એને માટેય એ સજ્જ છે. આ રીતે આ સાહસ કરનારા વીરપુરુષો જ આ સંસારમાં સુખી જીવનનો ઉપભોગ કરવા માટે અધિકારી ઠરે છે. જેઓ ભાવિના અંધકારની દુઃખદ કલ્પનાઓ કરીકરીને અત્યારથી માથું કૂટી રહ્યા છે તેઓ એક રીતે નાસ્તિક છે. આવા લોકો માટે આ સંસાર દુઃખમય તથા નરકરૂપ છે અને ભવિષ્યમાં પણ એવો જ બની રહેશે.

કોઈ ચોક્કસ કાર્યક્રમ ચાલતો હોય ત્યારે એ યોજનાને નિષ્ફળ બનાવે એવાં કારણો ક્યારેક ક્યારેક ઊભાં થઈ જાય છે. કોઈ સ્વજનનું મૃત્યુ, રોગ, લડાઈ, ઝઘડો, આર્થિક નુકસાન, વિશ્વાસઘાત, અકસ્માત, બનેલું કામ બગડી જવું વગેરે જેવાં કારણોને લીધે નક્કી કરેલો કાર્યક્રમ બદલવો પડે છે. ભવિષ્યમાં

વધારે શ્રમ કરવા અને અભાવગ્રસ્ત દશામાં રહેવા માટે મજબૂર થવું પડે છે. અલગતા અને વિયોગની પીડામાં બળવું પડે છે. આ પડતીની દશા આવે ત્યારે ગભરાવું ન જોઈએ, પરંતુ પોતાની જાતને બદલી નાખવી જોઈએ. પહેલાં જેવી સ્થિતિ હતી એવી સ્થિતિને અનુરૂપ પોતાનાં કર્મો ત્યારે થતાં હતાં. હવે બીજી સ્થિતિ છે તો એ જ પ્રમાણે બીજી રીતે કામ થવું જોઈએ.

પહેલાં સંપન્ન અવસ્થામાં રહીને પછીથી જે અભાવગ્રસ્ત અવસ્થામાં પહોંચે છે તેઓ વિચારે છે કે લોકો આપણી મશ્કરી કરશે. આ મશ્કરીની શરમથી લોકો ખૂબ દુઃખી બને છે. વાસ્તવમાં આ આપણા મનની નબળાઈ માત્ર છે. દુનિયામાં બધાં પોતપોતાનાં કર્મોમાં મગ્ન હોય છે. કોઈને એટલી ફરસદ નથી હોતી કે બહુ ગંભીરતાથી બીજાઓનો ઉપહાસ કે પ્રશંસા કરે. લોકો સાધારણ ટીકા કે ઉપહાસના ભયથી શરમ અનુભવે છે. જાણે એમણે કોઈ ગુનો કર્યો ન હોય ! માણસની આ મોટી ભૂલ છે.

ચોરી કરવામાં, બૂરાઈ, દુષ્ટતા, નીચ કર્મ કે પાપ કરવામાં શરમ આવવી જોઈએ, પરંતુ એ કોઈ શરમની વાત નથી કે કાલે આપણી પાસે દસ પૈસા હતા અને આજે બે પૈસા થઈ ગયા. કાલે સમૃદ્ધ અવસ્થા હતી, આજે દુર્દશા થઈ ગઈ. પાંડવો એક દિવસ રાજગાદી પર શોભતા હતા, તો અજ્ઞાતવાસમાં એમને મહેનત મજૂરી કરીને પેટ ભરવા મજબૂર થવું પડ્યું. રાણા પ્રતાપ અને મહારાજા નળનું ચરિત્ર જેમણે વાંચ્યું છે તેઓ જાણે છે કે એ પ્રતાપી મહાપુરુષો કાળના દૃઢચક્ર અનુસાર એકવાર ઘણી દીનહીન દશામાં પણ રહી ચૂક્યા હતા, પણ એના માટે સમજદાર પુરુષો એમનો ઉપહાસ નથી કરતા. મૂર્ખ અને બુદ્ધિહીનોના ઉપહાસનું કોઈ મૂલ્ય હોતું નથી. એમનું મોઢું કોઈ બંધ કરી શકતું નથી. તેઓ

તો દરેક હાલતમાં મશ્કરી કરે છે. એટલા માટે મશ્કરી થવાના ખોટા ભયને આપણે કલ્પનામાંથી કાઢી નાખવો જોઈએ અને જ્યારે અભાવની હાલતમાં રહેવું પડે તો હસીને કોઈ ભય, સંકોચ, મૂંઝવણ કે શરમ વગર એનો સ્વીકાર કરી લેવો જોઈએ.

કોઈ યોજના નક્કી કરવાની સાથે એ પણ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે નિશ્ચિત કાર્યક્રમમાં વિઘ્ન આવી શકે છે, મુશ્કેલી પણ આવી શકે છે. મુશ્કેલીનો સામનો કરવો પડે છે. ઉન્નતિનો માર્ગ જોખમોનો માર્ગ છે. જેનામાં જોખમો સામે લડવાનું સાહસ અને સંઘર્ષ કરવાનો ઉમંગ હોય એણે જ સિદ્ધિના પથ પર ડગ માંડવાં જોઈએ. જેઓ જોખમોથી ડરે છે, જેમને કષ્ટ સહન કરવાનો ડર લાગે છે, કઠોર શ્રમ કરતાં જેમને નથી આવડતું એમણે પોતાના જીવનને ઉન્નતિશીલ બનાવવાની કલ્પના જ ન કરવી જોઈએ. અદમ્ય ઉત્સાહ, અતૂટ સાહસ, અવિચળ ધૈર્ય, નિરંતર શ્રમ એ જોખમો સાથે લડવાનો પુરુષાર્થ જ કોઈના સફળ જીવનનું નિર્માણ કરી શકે છે. આ જ તત્ત્વોની મદદથી લોકો ઉન્નતિના શિખર ઉપર ચડે છે અને મહાપુરુષ કહેવાય છે.

ઉન્નતિ માટે પ્રયત્ન અને પરિશ્રમની આવશ્યકતા

ઉન્નતિનો સૌથી મોટો આધાર પરિશ્રમ અથવા પુરુષાર્થ છે. સંસાર સેંકડો પ્રકારની વિભૂતિઓથી ભરેલો છે. સુખી અને સમૃદ્ધ કરનારાં સાધનો દરેક સ્થળે મોજૂદ છે. પરસ્પરનો સહયોગ, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ, સતત ઉદ્યોગ, સદ્વર્તન તથા આત્મિક શક્તિઓના વિકાસ દ્વારા માનવી એ સર્વને પ્રાપ્ત કરીને મનગમતી ઉન્નતિ કરી શકે છે. જરૂરિયાત ફક્ત એ બાબતની છે કે આપણે એ બધાં માટે આપણા અંતરની ઈચ્છા અને યોગ્યતાનો પુરાવો આપીએ. આ બાબતોને આપણે પરિશ્રમશીલતા દ્વારા જ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ.

કહે છે કે સિંહણનું દૂધ સુવર્ણના પાત્રમાં દોહવામાં આવે છે. પરિશ્રમી પુરુષસિંહોને ત્યાં લક્ષ્મીનો વાસ હોય છે. પુરુષાર્થીઓના ગળામાં વિજયની વરમાળા પહેરાવવામાં આવે છે. સ્પર્ધામાં જે જીતે છે તે પુરસ્કાર પામે છે. પરીક્ષામાં પાસ થનાર વિદ્યાર્થી જ પ્રમાણપત્ર મેળવી શકે છે. પ્રાચીનકાળમાં સ્વયંવરની પ્રથા હતી. યુવતીઓ એમની નજરે જે યોગ્ય ઠરે તેને જ વર તરીકે પસંદ કરતી. ઉન્નતિની દેવી પણ સ્વયંવરની પ્રથાને અનુસરે છે. વધુ પુરુષાર્થી હોય એ જ એની પસંદગી પામે છે. પાત્રતાનું બીજું નામ પરિશ્રમ છે. કહે છે કે પૈસો હાથનો મેલ છે અર્થાત્ હાથને ઘસવાથી પૈસા બને છે. પરસેવાની કમાણી એ શબ્દ રોજ બોલચાલમાં વપરાય છે. તેનો ભાવાર્થ એ છે કે કોઈ પણ કમાણી પરસેવો પાડવાથી થાય છે.

પરિશ્રમ એક ઉત્પાદક શક્તિ છે, જેનાથી વસ્તુઓ પેદા થાય છે. સંઘર્ષથી જીવનની ઉત્પત્તિ થાય છે. નાડીઓમાં લોહી દોડતું હોય અને ફેફસાંમાં હવાની અવરજવર ચાલુ હોય તો સમજવું કે જીવન મોજૂદ છે. જો લોહીએ દોડવાનું બંધ કરી દીધું કે શ્વાસ ચાલવાનું અટકી ગયું તો કહેવાશે કે એનું મૃત્યુ થયું. જો આ જીવનને ટકાવી રાખનાર ગતિ મંદ કે શિથિલ પડતી દેખાય તો ચતુર વૈદ્ય કહી દે છે કે હવે તેનો જીવનદીપ બુઝાવાનો છે. જે લોકો પરિશ્રમી છે, સદા કામમાં મગ્ન રહે છે તેઓ જીવિત છે. એમનું જીવન જાગૃત છે, પણ જેમને કામ જોઈને ડર લાગે છે, શ્રમ જોઈને આંસુ આવે છે તેઓ મરેલા છે. એમની ઉન્નતિની આશા રાખવી નકામી છે. તેઓ જીવતા શબની જેમ કેવળ પ્રાણ ધારણ કરી રહ્યા છે.

કૂવાના થાળા પર રહેલા પથ્થરો પર દોરડાના ઘસારાનું નિશાન પડી જાય છે અને પરિશ્રમના ઘસારાથી મુશ્કેલમાં મુશ્કેલ કામ પૂર્ણ થાય છે. નિરંતર જો થોડોથોડો પણ શ્રમ થતો રહે તો

થોડાક સમયમાં ભારે ઉન્નતિ થઈ શકે છે. કણ કણ ભેગું કરવાથી મણ એકત્ર થઈ જાય છે.

મહાત્મા ગાંધીનો સમય ઘણો કાર્યવ્યસ્ત રહેતો હતો. તેઓ સદા કામોમાં ડૂબેલા રહેતા હતા. એમને જરા પણ કુરસદ નહોતી મળતી, તો પણ એમણે રોજ એક એક કલાકનો સમય કાઢીને થોડાક જ દિવસોમાં ભારતની લગભગ એક ડઝન પ્રાંતીય ભાષાઓ એ વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ સારી રીતે શીખી લીધી હતી. કુરસદ ન મળવાનું બહાનું તદ્દન જૂઠું બહાનું છે. જે વિષયમાં માણસને દિલચશ્પી હોય તેને માટે એ જરૂર થોડોઘણો સમય કાઢી જ શકે છે. ચોવીસ કલાકમાંથી આરામના આઠ કલાક છોડીને સોળ કલાકનો સમય બચે છે. એમાંથી ઈચ્છિત વિષય શીખવા માટે થોડો સમય કાઢી શકાય છે. જે લોકો કુરસદનું બહાનું કાઢે છે એનો અર્થ હકીકતમાં કામચોરી છે. જે શ્રમ કરવા નથી ઈચ્છતો તેને કદી કુરસદ નથી મળતી. જે નાનકડું કામ હસતાં-રમતાં, હાલતાં-ચાલતાં થઈ શકે છે એ પણ એને પહાડ જેવું ભારેખમ લાગે છે અને એક એવું જ નાનું અમથું કામ કરવાથી એને એટલો તો થાક લાગે છે કે જાણે ઈડરિયો ગઢ જીતી આવ્યો હોય ! આવા લોકો જરાક કામ કરવાથી અકળાઈ ઊઠે છે, નિઃશ્વાસ નાંખે છે, લાંબા શ્વાસ ખેંચે છે, બેચેની અનુભવે છે અને વૃદ્ધની જેમ ઊંધું મોં રાખીને પડ્યા રહે છે.

ક્યારેક શારીરિક નબળાઈને કારણે માણસની ક્રિયાશક્તિ કુંઠિત થઈ જાય છે અને થોડો શ્રમ કરવાથી થાક ચડે છે. એણે સારવાર કરાવવી જોઈએ, પરંતુ મોટે ભાગે તો વ્યક્તિ શારીરિક નબળાઈથી નહિ, પણ માનસિક નબળાઈથી ગ્રસ્ત હોય છે. શારીરિક નબળાઈ કરતાં માનસિક નબળાઈથી શક્તિઓ વધારે કુંઠિત થાય છે. જેમનું

સર્વતોમુખી ઉન્નતિ]

૨૪

મન પરિશ્રમમાં રસ લે છે એમને કુરસદ ન મળવાની ફરિયાદ નથી કરવી પડતી. તેઓ અનેક ઉપાધિઓ અને કાર્યોમાં વ્યસ્ત હોવા છતાં પોતાના પ્રિય વિષયની સાધના કરવા માટે થોડોક સમય શોધી કાઢે છે અને કાર્ય માટે થોડો પણ નિયમિત સમય અપાતો રહે, તો અલ્પકાળમાં જ આશ્ચર્યજનક પ્રગતિ જોવા મળે છે. જો એક કલાક નિત્ય વ્યાયામ કે તેલમાલિશ માટે નક્કી કરવામાં આવે તો એક વર્ષમાં શરીરની સ્થિતિ કંઈની કંઈ બની જાય છે. જો એક કલાક રોજ કોઈ બીજી ભાષાનો અભ્યાસ કરવામાં આવે તો એક વર્ષમાં એ ભાષાનું કામચલાઉ જ્ઞાન સરળતાથી મળી શકે છે. જ્યોતિષ, સ્વાસ્થ્ય, ગણિત, સમાજશાસ્ત્ર, મનોવિજ્ઞાન, ધર્મ વગેરે કોઈ વિષયનું સારું એવું સાહિત્ય રોજ એક કલાક એક વર્ષ સુધી વાંચવામાં આવે તો એ વિષયમાં વિદ્વત્તા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. એક કલાક જેટલો તુચ્છ સમય સામાન્ય રીતે કંઈ વિશેષ મહત્વનો નથી ગણાતો. એનાથી બેગણો ચારગણો સમય આળસમાં કે ગપ્પાં મારવામાં નષ્ટ થઈ જાય છે. ધ્યાન આપવાથી, સતર્ક દૃષ્ટિથી પરીક્ષણ કરવાથી લાગે છે કે વિપુલ સમય એમ જ વીતી જાય છે, જેનો સદુપયોગ કરી શકાય તો કેટલું બધું કામ થઈ શકે. જેને પરિશ્રમમાં રુચિ હોય છે તેને ઘણો સમય મળી રહે છે. જ્યાં મહેનતને જોઈને કાળજું કંપવા લાગે છે ત્યાં કુરસદ શોધવાથીયે જડતી નથી. આળસુનો પીર કે જરા હળવું કામ કરનારો પણ પોતાને ‘ખૂબ વ્યસ્ત’ સમજે, તો એને ‘કામચોરી’ નું એક બહાનું જ કહી શકાય.

કોઈ વ્યક્તિ ગમે તેટલી મોટી કે અમીર કેમ ન હોય, પણ એણે ય પરિશ્રમ કરવો જરૂરી છે. મોટા મોટા કરોડપતિ ધનકુબેરો આળસમાં નથી પડ્યા રહેતા, પરંતુ સામાન્ય મજૂરો કરતાં વધારે

કામ કરે છે. જો તેઓ આટલું કામ ન કરે તો એમની સંપત્તિની દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ થતી અટકી જ ન જાય, પરંતુ ઘટતી પણ જાય. લક્ષ્મી એમના જ ઘરમાં નિવાસ કરે છે કે જેઓ પરિશ્રમના પુરુષસિંહો છે. જે પુરુષો પોતાની ઉદ્યોગપરાયણતા અને પરિશ્રમશીલતાને ખોઈ બેસે છે, તેઓ લક્ષ્મીનું પ્રિયપાત્ર નથી બની શકતા. સંપત્તિ એમને ત્યાં રહેતી નથી. અકર્મણ્યતા દરિદ્રતાની સખી છે. જ્યાં અકર્મણ્યતા રહેશે ત્યાં કોઈ ને કોઈ રીતે દરિદ્રતા જરૂર પહોંચી જશે.

પ્રાચીનકાળમાં આપણા પૂજ્ય પૂર્વજો શ્રમપરાયણતાનું મહત્વ સારી રીતે સમજતા હતા. એટલા માટે એને પવિત્ર ધાર્મિક કાર્યોમાં બહુ ઊંચુંસ્થાન આપ્યું છે. આધ્યાત્મિક સાધનામાં એની મુખ્ય સ્થાપના કરી છે, 'તપશ્ચર્યા' શબ્દ ધાર્મિક જગતમાં બહુ આદરથી ઉચ્ચારવામાં આવે છે. 'તપશ્ચર્યા' શબ્દ આપણા હૃદયમાં આદર અને શ્રદ્ધાનો સંચાર કરે છે. તપસ્વી વ્યક્તિ માટે આપણું મસ્તક સહજ શ્રદ્ધાથી નમી જાય છે. આ તપસ્યા શું છે ? શ્રેષ્ઠ, ઉચિત અને ઉન્નતિશીલ કાર્યો માટે પરિશ્રમ કરવો અને એ માર્ગમાં જે કષ્ટો આવે એ સહન કરવાં એ જ તપસ્યા છે. ઋષિમુનિઓનું જીવન તપસ્યામય હતું. તેઓ તપશ્ચર્યાની સાધનામાં પૂરતો સમય આપતા હતા. વિદ્યાર્થીઓ પણ તપસ્યાને જ્ઞાનથી વધુ મહત્વ આપતા હતા, કેમ કે વિદ્યા અને જ્ઞાનથી મગજનો વિકાસ થાય છે પણ એ ચેતના ઉત્પન્ન નથી થતી, જેના દ્વારા એ મગજના વિકાસને કાર્યરૂપે પરિણત કરી શકાય, જીવનવ્યવહારમાં લાવી શકાય. જેને કઠોર પરિશ્રમ કરવાની આદત છે તે જ પોતાના ઉન્નતિશીલ વિચારો અનુસાર આચરણ કરી શકે છે.

સ્વાભાવિક રીતે ઉપર ચઢવામાં વધારે પરિશ્રમ કરવો પડે છે. સીડીઓ પર ચઢી ઉપરના માળે પહોંચનારા અને પર્વતોના શિખરની ઊંચી યાત્રા કરનારા જાણે છે કે એમના પગને સમતળ

ભૂમિ પર ચાલવા કરતાં વધારે કાર્ય કરવું પડે છે. જેમના પગ આ વધારે કાર્યનો બોજ ઉઠાવવા તૈયાર ન હોય, તેઓ ઊંચા સ્થાને પહોંચવાનો આનંદ નથી લૂંટી શકતા. ઉપરથી નીચે સરકી પડવાનું સુગમ છે. બસો ફૂટ ઊંચી દીવાલ પરથી કોઈ નીચે પડે તો બે ચાર સેંકડમાં હાથપગ હલાવ્યા વિના જ એ જમીન ઉપર આવી પડશે, પરંતુ એટલી ઊંચાઈ સુધી ચડવા માટે ઘણી મહેનત કરવી પડશે. જીવનને પતનના ખાડામાં પટકી દેનાર કુવિચારો સહેલાઈથી કામે લાગી જાય છે, પણ ઊંચે લઈ જનારા માર્ગ પર ચાલવામાં ઘણો પ્રયત્ન અને પરિશ્રમ કરવો પડે છે. વિઘ્નો સાથે ઘણો સંઘર્ષ કરવો પડે છે, ત્યારે જ કંઈક સફળતા મળે છે. એટલા માટે ઊંચે લઈ જનારી સાધનાનો તપશ્ચર્યા સાથે અનન્ય સંબંધ છે. જેનામાં તપ કરવાની વૃત્તિ નથી એને માટે આત્મિક કે ભૌતિક, આંતરિક કે બાહ્ય કોઈ પણ પ્રકારની ઉન્નતિ મુશ્કેલ છે.

જૂના જમાનામાં આજની જેમ બાળકોને બિનજરૂરી લાડ લડાવી પંગુ બનાવવામાં નહોતાં આવતાં, પરંતુ થોડા ઉંમરલાયક બનતાં જ ગુરુઓના સંરક્ષણમાં તપસ્યાનું કઠોર જીવન વિતાવવા વિદ્યાભ્યાસ કરવા મોકલવામાં આવતાં હતાં. આજે તો થોડા પૈસા જેમણે ગાંઠે બાંધ્યા છે તેઓ એમનાં સંતાનોને સ્કૂલે પહોંચાડવા અને ત્યાંથી પાછાં લાવવા માટે રીક્ષા કે કાર મોકલે છે. ચોપડીઓ ભરેલું દફતર લાવવા-લઈ જવા માટે નોકર મોકલે છે. આ રીતે પોતાના ધનિકપણાના અહંકારની પૂર્તિ કરવા માટે બાળકોને આરંભથી જ આળસુ અને પરિશ્રમથી દૂર ભાગનારાં બનાવે છે. છેવટે એ છોકરાં બાપદાદાની કમાણી ફૂંકી મારતાં આળસુની જિંદગી વિતાવતાં હોય છે, પરંતુ પહેલાં એવું નહોતું બનતું. મહારાજ દશરથ પાસે ઘોડાગાડી જરૂર હશે. નહિ હોય તો બનાવવા જેટલા

પૈસા તો જરૂર હશે, તો પણ એમણે પોતાના રાજકુમારોને વિશ્વામિત્રના આશ્રમમાં તપસ્વીઓ જેવું જીવન વિતાવી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા મોકલ્યા. કરોડો રૂપિયાની સંપત્તિ ધરાવનારા નંદજીએ પોતાના બાળક શ્રીકૃષ્ણને ચારસો માઈલ દૂર ઉચ્છૈનમાં સાંદીપનિ ઋષિના આશ્રમમાં વિદ્યાભ્યાસ માટે મોકલ્યા. એ જમાનામાં આ સામાન્ય રિવાજ હતો. ગરીબોથી માંડીને મહારાજ સુધ્યાંનાં સંતાનો તપસ્વી જીવનની ટેવ પાડવા માટે ગુરુકુળોમાં જતાં હતાં. પરિણામે હનુમાન, જાંબુવન્ત, ભીમ, અર્જુન, ધૃતરાષ્ટ્ર, ભીષ્મ, કર્ણ જેવા યોદ્ધાઓથી ભારત -ભૂમિ સભર હતી. આજે રીક્ષામાં બેસીને સ્કૂલે જનારાં ભૂલકાં, જેમને માબાપ સત્યાનાશી લાડનો અતિરેક બતાવી પંગુ બનાવી દે છે, તે મોટાં થઈને પટિયાં પાડવાં, ફેશન કરવી કે સિનેમા થિયેટરોના આંટા મારવા સિવાય કોઈ પુરુષાર્થપૂર્ણ પ્રગતિ નથી કરી શકતાં. પ્રાચીનકાળમાં શિક્ષક રાખીને બાળકોને ઘેર ભણાવવાની ક્ષમતાવાળા ધનિકો પણ હતા, પરંતુ તેઓ જાણતા હતા કે આટલા નાજુકપણાથી શીખેલી એ વિદ્યા કારકુનોની નોકરી અપાવવા સિવાય બીજા કોઈ કામમાં નથી આવતી. એટલા માટે બાળકોને ભાવિ જીવનમાં કર્મઠ તથા પુરુષાર્થી બનાવવા માટે શરૂઆતથી જ વિદ્યાભ્યાસની જેમ તપશ્ચર્યા પણ શીખવવામાં આવતી હતી. જે બાળકોનો વિકાસ તપસ્યામય વાતાવરણમાં થાય છે તેઓ જ મોટાં થઈ મહાપુરુષો તરીકે સર્વતોમુખી ઉન્નતિ કરીને નરરત્નો સ્વરૂપે સંસાર સમક્ષ આવીને ઝળહળે છે.

વિશ્વનું કોઈ કાર્ય એટલું અઘરું નથી, જેને તપશ્ચર્યા દ્વારા પૂરું ન કરી શકાતું હોય. પ્રયંડ ભક્તિ દ્વારા ભક્તો ત્રણ લોકના નાથ નારાયણને પોતાના વશમાં કરી લે છે, દેવો અને ભૂતપિશાચો પર

કાબૂ મેળવી લે છે, અદૃશ્ય અંતરિક્ષનાં અનોખાં તત્ત્વોને આકર્ષીને રિદ્ધિ-સિદ્ધિઓના સ્વામી બની જાય છે. તપમાં મૂંગાને વાચાળ બનાવવાની અને અપંગને પહાડ પર ચઢાવવાની શક્તિ છે. નિર્જીવ વસ્તુઓના ઘર્ષણથી અગ્નિનો તણખો ઉત્પન્ન થાય છે, જે તક મળતાં ભવ્ય દાવાનળનું સ્વરૂપ ધારણ કરી લે છે. ચેતન આત્માના સજીવ પિંડ જેવા શરીરને જ્યારે ઘસવામાં આવે છે, પરિશ્રમના પાષાણ ઉપર જ્યારે રગડવામાં આવે છે, તો એમાંથી નિર્જીવ વિદ્યુત કરતાં અસંખ્યગણી શક્તિશાળી એવી પ્રાણવિદ્યુત ઉત્પન્ન થાય છે, જેના દ્વારા મુશ્કેલમાં મુશ્કેલ કાર્યો પૂરાં થઈ જાય છે. ભૌતિક વિજ્ઞાનના જાણકારોને ખબર છે કે પ્રકૃતિનો એક ક્ષુદ્ર પરમાણુ જ્યારે ફાટે છે ત્યારે એ પોતાની ગરમીથી પોલાદના ભારે ગુંબજોને ઓગાળીને પ્રવાહી બનાવી દે છે. એ જ રીતે અધ્યાત્મવિજ્ઞાનના જાણકારો કહે છે કે ચૈતન્ય આત્માનો પરમાણુ પ્રસ્ફુટિત થાય છે, તો વજ્ર જેવી દુર્ભેદ અડચણોને ભાંગીને ચૂરચૂર કરી નાખે છે.

પરિશ્રમ જો વિવેક અને વ્યવસ્થા સહિત ઉચિત દિશામાં કરવામાં આવે તો એનું પરિણામ આશ્ચર્યજનક આવે છે. સંસારમાં જે કંઈ મહાનતમ કાર્યો થયાં છે, તે માનવીના અદ્ભુત પરિશ્રમની સાક્ષી પૂરે છે. શારીરિક અને બૌદ્ધિક પરિશ્રમ બંને પોતપોતાના સ્થાને મહત્વના છે. બંનેના સુમેળથી પૂર્ણ પરિશ્રમનું નિર્માણ થાય છે. જેમ બે પૈડાં વગરનો રથ અપૂર્ણ છે, જેમ સ્ત્રી-પુરુષ વગર ગૃહસ્થજીવન અપૂર્ણ છે, એવી જ રીતે એકલો શારીરિક કે એકલો માનસિક શ્રમ અપૂર્ણ છે. બંને હાથના સહકારથી ક્રિયાઓ થાય છે, બંને પગથી ચાલવાનું કાર્ય થાય છે. એ જ પ્રમાણે શારીરિક અને માનસિક બંને પ્રકારના શ્રમની ક્ષમતા જ જીવનવિકાસમાં

સુયોગ્ય સહાયતા પ્રદાન કરે છે. જેમને કેવળ માનસિક શ્રમમાં રુચિ છે અને શારીરિક શ્રમને તુચ્છતાની નજરે જુએ છે તેઓ ભૂલ કરે છે. એ જ રીતે જે લોકો શરીરની મહેનતથી સંતોષ પામે છે અને માનસિક શ્રમ ઉપર ધ્યાન નથી આપતા તેઓ પણ ખોટા રસ્તે છે. બૌદ્ધિક કામો સુધી જ પોતાની રુચિ સીમિત રાખનારા તંદુરસ્તીને ગુમાવે છે. શરીરમાં નબળાઈ અને રોગનો પ્રવેશ થઈ જવાથી સંસારના સુખદ અનુભવોથી હાથ ધોઈ નાંખવા પડે છે. એ જ રીતે જેમનું ક્ષેત્ર શારીરિક મહેનત મજૂરી સુધી જ સીમિત છે તેઓ બૌદ્ધિક વિકાસથી વંચિત રહી જાય છે. એમને અજ્ઞાનનું, મૂર્ખતાનું તથા અવિવેકનું દુઃખ સહન કરવું પડે છે, જે શારીરિક નબળાઈ કે બીમારીથી ઓછું પીડાકારક નથી.

શ્રમ કરવામાં રમત રમવા જેવી જ રુચિ થવી જોઈએ. મહેનતને ઝંઝટ માનવી એ થાકનું મુખ્ય કારણ છે. લગ્નની ખુશાલીના દિવસોમાં લોકો રાતદિવસ કામમાં રચ્યાપચ્યા રહે છે, પણ એવું ક્યારેય નથી લાગતું કે એમના માથા પર પહાડ મૂકેલો છે. દડો રમવામાં ખેલાડીઓને ખાસ્સી દોડાદોડી કરવી પડે છે, પણ એનો થાક લાગતો નથી. કારણ એ છે કે રમતમાં તથા લગ્નની ધામધૂમમાં મન એક પ્રકારનો રસ લેતું રહે છે. એ જ રીતે બીજાં કામોમાં પણ આપણી રુચિનો સુયોગ કરવામાં આવે તો થાક નહિ લાગે, કંટાળો નહિ આવે. કામને કર્તવ્ય સમજીને કરવું જોઈએ. કામ કરવું તે સ્વયં એક આનંદ છે. એ આનંદના રસાસ્વાદની આપણે ટેવ પાડવી જોઈએ. ઈચ્છિત પરિણામની આશા નિરાશામાં જે લોકો ઉત્સાહી-નિરુત્સાહી બન્યા કરે છે, એમની ક્રિયાપદ્ધતિ બગડી જાય છે. કેટલીકવાર તેઓ નિરાશાને કારણે નિયત કામને છોડી દે છે અને કેટલીકવાર સફળતાની ખુશીના

મદમાં છાતી ફુલાવે છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રના ગીતા વગેરે ગ્રંથોમાં આસક્તિ છોડીને કર્તવ્યભાવથી કાર્ય કરવાનો કર્મયોગનો જે ઉપદેશ આપ્યો છે, તે ‘કર્મને કર્તવ્ય સમજીને પરિશ્રમમાં જ રસ લેવાનો’ ઉપદેશ છે. આ પદ્ધતિથી કામ કરનારનો આનંદ અને ઉત્સાહ કદી પણ મંદ થતો નથી. એમને નથી કદી થાક લાગતો કે નથી કંટાળો અનુભવાતો. કામને રમત સમજીને તેને પોતાનો અભ્યાસ વધારવાની એક તાલીમ માનીને કામ કરવાની ટેવ ખૂબ ઉપયોગી છે. જે રીતે ચિત્રકળાનો વિદ્યાર્થી પોતાની રુચિને કેળવીને પોતાના ચિત્રને વધુ ને વધુ સુંદર બનાવવા માટે એકાગ્રતાપૂર્વક પ્રયત્ન કરે છે અને સારું ચિત્ર ન બને તો પણ પોતાના પ્રયત્ન સમયના ‘અભ્યાસરસ’થી ખૂબ આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે અને વારંવાર નવાં નવાં ચિત્રો બનાવતાં બનાવતાં પોતાની યોગ્યતા વધારતો છેવટે એક દિવસ કુશળ ચિત્રકાર બની જાય છે, એ રીતે આપણે દરેક કામને એક ચિત્ર સમજીને આપણા આત્માનંદ માટે તેને વધુ ને વધુ સુંદર બનાવવાનો સુરુચિપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જ્યારે આ સાધના ટેવ બની જાય છે ત્યારે માનવી એક સાચો કર્મયોગી બની જાય છે અને પ્રતિક્ષણ એ આનંદમાં મગ્ન રહે છે, જે કર્મયોગીને પ્રાપ્ત થતો હોય છે. પરિશ્રમી વ્યક્તિ દરેક ક્ષણે સફળતા અને ઉન્નતિના આનંદથી ઉચ્ચ કોટિના રસનો આસ્વાદ લેતી રહે છે.

પરિશ્રમમાં સેંકડો લાભોનો ભંડાર ભર્યો છે. નીરોગીપણું, બલિષ્ઠતા, દીર્ઘ આયુષ્ય, પ્રફુલ્લતા, ગાઢ નિદ્રા, ચૈતન્ય, સ્ફૂર્તિ, ઉત્સાહ, સાહસ, ઉત્પાદન, બુદ્ધિ, વૃદ્ધિ, આત્મવિશ્વાસ વગેરે અનેક આનંદદાયી તત્ત્વોની અભિવૃદ્ધિ થાય છે. મુશ્કેલીઓ સરળ બની જાય છે અને દુર્લભતા સુલભતા બની જાય છે. પરિશ્રમની

સીડી ઉપર પગ મૂકનાર મનુષ્ય નિરંતર ઊંચે ચડતો રહે છે અને એક દિવસ એ અભિવૃદ્ધિ એટલી વધી જાય છે કે તેનામાં અને તેના આળસુ મિત્રોમાં જમીન- આસમાનનું અંતર પડી જાય છે. મોટાની મોટાઈ, મહાપુરુષોની મહાનતા, વિદ્વાનોની વિદ્વતા અને ધનવાનોની ધનિકતા બીજું કાંઈ નથી, ફક્ત તેમના પરિશ્રમનું જ બીજું સ્વરૂપ છે. શ્રમ સુવર્ણનો એક ટુકડો છે. એને જે બીબામાં ઢાળી દેશો એવું જ આભૂષણ બની જશે. જે દિશામાં માનવી મહેનત કરે છે એ દિશામાં એ ઉન્નતિ કરી શકે છે.

આપ કોઈ પણ પ્રકારની ઉન્નતિના ઇચ્છુક હો, તો આકાંક્ષા, કષ્ટસહિષ્ણુતા તથા પરિશ્રમશીલતા વગર સફળતાનું દર્શન નહિ કરી શકો. આ ત્રણે ગુણો સ્વભાવથી તો થોડાક જ લોકોમાં જોવા મળે છે, પણ અભ્યાસ દ્વારા દરેક એમને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તેથી જો આપ આપના જીવનને વાસ્તવમાં સફળ અને સાર્થક બનાવવા ઇચ્છતા હો, તો ઉન્નતિના મૂળ મંત્રને ધ્યાનમાં રાખજો. એના દ્વારા આપ પ્રત્યેક વિષયમાં ઉન્નતિ કરવામાં સમર્થ થઈ શકશો.

મુદ્રક : યુગ નિર્માણ યોજના પ્રેસ, મથુરા.